

Révész Sándor

A Nagy Első – mely nem lehetett utolsó

Az első világháború sikertelen volt. A második sikeres. A világbéke szempontjából. Van-e ennél fontosabb szempont? Az első világháború eredménye a második volt. A második eredménye, hogy nem volt harmadik. Az első világháború után megmaradtak a vesztesek, megmaradtak a militáns nacionalisták háborús lehetőségei, megmaradt az instabilitás. A második után eltűntek a vesztesek. Beolvadtak a győztesek vezetete táborokba. A táborok között egyensúly alakult ki, a militáns nacionalisták, a potenciális háborús felek szövetségbe kényszerültek egymással. A kommunista tábor alacsony hatékonyságú, versenyképtelen gazdasági és társadalmi rendszert működtetett, mely erőfölény kialakítására és hatókörének jelentős bővítésére esélytelen volt; „a kontinens boldogabbik fele példátlan fellendülést élt át, elvetette a durva nacionalizmust, a militarizmust és a szélsőséges ideológiákat, s országai egyre szorosabb szövetségre léptek egymással”. A könyv, amelynek utolsó oldaláról idéztünk (Bihari Péter: 1914 – A nagy háború száz éve, Kalligram, 2014, 576 o.), lenyűgözően gazdag, árnyalt és élményszerű képet ad arról, ki hogyan élte át (és meg) az első világháborút, s főlöttebb alkalmas arra, hogy átgondoljuk, miért volt ez a háború sikertelen. És miért volt egyáltalán.

Petőfi még összeegyeztette az összeegyeztethetlent. A világszabadság univerzalista ígését a más

nemzetek iránt vadul ellenséges nacionalista partikularizmussal. Az ő kora még ennek a (persze már 1848-ban is kudarcos) összeegyeztetési kísérletnek a kora volt a polgári nemzetek kialakulásának folyamatában. A XIX. század végére azonban a liberális-demokrata nacionalizmus háttérbe szorult, és az agresszív, kirekesztő, szociáldarwinista nacionalizmus vált uralkodóvá.

A szociáldarwinizmus állatnak tételezte az embert, akire az állatvilág törvényei vonatkoznak, s miként az állatvilág történetét, azonképpen az embervilágét is a „fajok harca” határozza meg. És miként az állatvilág, azonképp az embervilág is különböző, magasabb és alacsonyabb rendű fajokból áll. Miként egységes állatiság, azonképpen egységes emberiség sem létezik, tehát az emberekre általában érvényes univerzális értékek, normák és jogok sem léteznek, viszont szükségszerű, hogy az összetartozó emberek csoportjai megküzdjenek egymással, háborúban érvényesüljön, manifesztálódjon a közöttük lévő értékkülönbség, kialakuljon a fajok, a nemzetek hierarchiája, legyen az úrnemzet a szolganemzet ura, a szolganemzet pedig az úrnemzet szolgája.

Ez a felfogás illett össze azzal a képzetrel, hogy minden nemzetnek megvan a maga sajátos lelkülete, karaktere, világfelfogása, történelmi hivatása, és nincs fontosabb annál, mint hogy ezt a hivatását betöltse, s legyőzze azokat, akik ennek útjá-

ban állanak. Ez a meggyőződés a nemzeti partikularitást eleve mindenféle univerzális érték fölé emeli. Ehhez a fölérendeléshez azonban nemcsak a felvilágosodás univerzalizmusát kellett a nemzeti szempont alá rendelni, hanem a felvilágosodás előtti évszázadokban uralkodó univerzális tényezőt is: az Egyistent. És ez meg is történt: „mint egy francia történész írta: a XIX. században a nemzeteket szakralizálták, a vallást nemzetivé tették”. „»Isten velünk van« – mondták vagy írták 1914-ben mindegyik vallás papjai minden nyelven. A háború elején az egyházak megáldották a katonákat és fegyvereiket, s biztosították őket, hogy Isten nemzetük igazságos ügye mellett áll.” Egyazon felekezet Isten akaratának autentikus értelmezésére hivatalosan felhatalmazott képviselői homlokegyenest – mondhatnánk, halálisan – ellentétes akaratot tulajdonítottak Istennek. Az egyik szerint az egyik, a másik szerint a másik fél győzelme az Isten akarat. Lényegében az egész keresztény világ regresszált az egyistenhit előtti korba, amikor minden népcsoportnak megvolt(ak) a maga saját, őket támogató istene(i).

Az első világháború szellemét meghatározó szociáldarwinista felfogás nagyon közel áll a második világháborúban főszerepet játszó náciizmushoz. A náciizmus azonban (bármennyire is túlterjedt a vonzása Németországon) nem vált általános felfogássá a harcoló felek körében. Ellenben a szociáldarwinizmus abszolút uralkodó, úgyszólván magától értetődő felfogás volt Európában, a fehér emberek körében. Hiszen ez, a fehér ember felsőbbrendűsége és civilizatorikus küldetése volt a gyarmatosítás ideológiai

alapja, igazolása. Ezen az alapon állt egész Európa, ezt vallotta a világháború valamennyi európai tényezője. Az „európai gyarmatosítás a XX. század elején érte el a csúcspontját. Addigra... a Föld szárazföldi területének egyhuszonnjolcad részét elfoglaló Európa több mint 80 százalékban uralta vagy ellenőrizte a világot.” A világháborúnak fontos tétje, illetve indítéka volt a gyarmatok újrafelosztása, de a gyarmatosítást a világháború egyetlen résztvevője sem utasította el. A második világháborúban a náciizmus a vesztes főerő megkülönböztető jegy volt, és vele együtt vereséget szenvedett. Az első világháborúban viszont a náciizmus „alapfoka”, a szociáldarwinizmus nem volt megkülönböztető jegy, minden felet jellemzett, ezért nem is szenvedett vereséget. Már csak ezért sem lehetett a világbéke szempontjából az első világháború olyan sikeres, mint a második.

A közhangulat hihetetlenül gyors és éles váltásai jellemezték az első világháborút. 1914 júliusában, a sarajevói merényletet követő hetekben, amikor a diplomáciai jegyzékváltások és az ultimátum eredménye függőben volt, „az emberek többsége dermedten várta, mi fog történni; a háború egyszerre elkerülhetetlennek és elképzelhetetlennek tűnt. A nagyvárosokban háborúellenes tömegtüntetések és háborúpárti tömeggyűlések követték egymást. De amint megszűnt a már-már elviselhetetlen feszültség, és bekövetkezett a hadüzenet, a megkönnyebbült öröm, a lelkes fel szabadult hurráhangulat vált uralkodóvá.” „Először riadalmat keltett a háború híre, (...) de amikor már nem volt visszaút, az iszonyat

hirtelen átcsapott mérhetetlen lelkesedésbe” – írja Stefan Zweig. A munkástömegek, a szociáldemokrata pártok egyik nap még a háború ellen tüntettek, a másik nap már a háborúért lelkesedtek. A megosztottság mintha egy pillanat alatt eltűnt volna, elemi erővel tört fel a nemzeti összetartozás érzése. Utólag aztán sokat emlegették „1914 szellemét”, a nemzeti egység lenyűgöző megnyilvánulását. „Míg a lelkesedés és a romantikus várakozások mindegyik hadviselő országot jellemezték, a németeknél mindebből kialakult valamilyen sajátos ideológiai egyveleg, amit utóbb Augusterlebnisnek, augusztusi élménynek neveztek (...) a lényeg talán abban ragadható meg, hogy a nemzet ismét valamilyen organikus egységet, valódi »népközösséget« alkot”, s az egyén feloldódott a népközösség egészében.

Miközben a szociáldarwinista felfogás uralkodott évtizedek óta, a háború előtti társadalmak mindennapi tapasztalata, a megosztottság, az ambivalencia – különösen a háborúval kapcsolatban – homlokegyenest ellentétes volt a nemzet mint szerves egység, kvázi biológiai képződmény, természetes harci alakulat képzetével. Ehhez képest nőtt óriásivá annak a pillanatnak a súlya, melyben igazolódni látszott a szociáldarwinista nemzetkép.

Ez a pillanat gyorsan elmúlt. Az ipari háborúról szerzett első, sokkoló tapasztalatok, az állóháború beállásáig eltelt pár hónap iszonyatos mértékű veszteségei elsodorták ezt a pillanatot. 1916–17-ben már valamennyi hadviselő országban fölbolydult a hátsóország, elszaporodtak a lázadások, a sztrájkok. „A központi hatalmak háborús társadalmainak mindennapjait (kb.

1916-tól) legtalálóbban a »mindenki harca mindenki ellen« fordulatlan lehetne meghatározni. S immár nem a külső ellenségeket gyűlölték és támadták, hanem az otthoniakat.” Egy 1917-es német hangulatjelentés szerint „a korábban büszkén és gyakran emlegetett »népközösséget« az éhezés fokozatosan megsemmisítette.” „A gyűlölet, másként a társadalmi kohézió bomlása a háború utolsó éveinek alapvető tapasztalata lett.”

A háború objektív tapasztalatai drasztikusan fölszámolták annak ideológiai alapját, a szerves, öncélú, hivatását egységesen követő népközösség képzetét. Csakhogy ezek az objektív tapasztalatok mégsem érvényesültek. Mert az állami és hatalmi érdekek követésének a háború után sem volt más lehetősége, mint a szociáldarwinista felfogás fenntartása, és nem volt más, amit szembe lehetett volna állítani az Oroszországban, Magyarországon, Szlovákiában, Németországban kitörő internacionalista forradalmakkal. A polgári demokrácia és a liberális piacgazdaság alternatíváját ugyanis nem lehetett.

Miközben a liberális piacgazdaság a nagy háború előtti évtizedekben különböző mértékben bár, de a háborúban később részt vevő valamennyi európai állam számára gyors növekedést, gyarapodást és lenyűgöző technikai fejlődést hozott, a háború előérzete antikapitalista és antiliberális jövőképekkel, az oly hatékonynak mutatkozó rendszer elparentálásával kapcsolódott össze. „Porosz-Németország számára nem lehetséges többé másféle háború, mint a világháború. Nyolc-tízmillió katona esik majd egymás torkának... A har-

mincéves háború pusztítása 3-4 évre összesűrítve...” Idáig zseniális profécianak tekinthetnénk Friedrich Engels 1887-es szövegét, ha nem úgy folytatódna, hogy „csak az eredmény bizonyos:... létrejönnek a munkásosztály végső győzelmének feltételei”. August Bebel (1913-ban bekövetkezett halála előtt nem sokkal) a Reichstagban figyelmeztette a hevesen fegyverkező és a militarizmus szellemét föltápláló liberális és konzervatív képviselőket: addig-addig fegyverkeznek, míg „az egyik fél egy napon azt mondja: inkább a rettenetes vég, mint a vég nélküli rettenet! És akkor bekövetkezik a katasztrófa. Európában megadják a jelet, amelyre 16-18 millió férfi, a nemzetek legjobbjai, a legjobb gyilkoló eszközökkel felszerelve ellenségként vonulnak egymás ellen a csatamezőre.” Így lett. De Bebel ehhez azt is hozzátette: „Közeledik a polgári világ isteneinek alkonya... Önök most éppen azon a ponton vannak, hogy aláássák saját állam- és társadalmi rendjüket, hogy megkondítsák a temetési harangokat saját állam- és társadalmi rendjük fölött.” Bebel már húsz évvel korábban is megjósolta: „A kapitalizmus olyan erősen munkálkodik a saját bukásán, hogy nekünk csak a pillanatot kell kivárnunk, amikor az ölünkbe hulló hatalmat megragadhatjuk. (...) Igen, meg vagyok győződve arról, hogy céljaink megvalósulása olyan közeli, hogy csupán néhányan vagyunk ebben a teremben, akik ezt a napot nem érhetjük meg.” Bebellel, a szocdemekkel ellentétes oldalon pedig (az akkori, „apolitikus”) Thomas Manntól Hitlerig rengetegen sürgették és üdvözlötték úgy a háborút, mint ami végre véget vet a liberális békekor-

nak, felgyorsítja és bevégezi „a dekadens nyugati civilizáció” pusztulását.

Már elkezdődött a nagy háború, amikor Szabó Dezső 1915 elején ezt írta a polgári radikálisok (!) folyóiratában, a Huszadik Században: „Hiszem, hogy a világháború csak bevezető Európa államaiban talán ádázabb és komolyabb belső harcokhoz. Bár e harcoknak eredménye egy új erős, termékeny emberiség lenne, és lenne egy nagy halottja: a legfertelmesebb történelmi hulla, a szabadverseny-demokrácia.”

Meglehetősen egyértelmű volt, hogy a központi hatalmak a demokrácia ellen harcolnak, s ellenségeikről azt feltételezik, hogy háborús céljuk a demokrácia ráerőltetése azokra a nemzetekre, melyek természetétől az idegen. A Thomas Mann „apolitikus elmékedéseiről” írt dolgozatomban már idéztem az idevágó sorokat: „a demokrácia,... a politika maga idegen a német természetűtől és mérgezően hat rá.” „...a politikai demokrácia, az 1789-es szabadkőműves-republikánus rétor-burzsoá olthatatlan halálos gyűlölete munkálkodott (a Németországra támadó társnépek – R. S.) átkozott művén ellenünk, állami berendezkedésünk ellen, lelki militarizmusunk, a rend, a tekintély és kötelesség szelleme ellen.” „Ez most a Monarchia győzelme a Demokrácia fölött” – így örvendezett II. Vilmos német császár is, amikor 1918 tavaszán az utolsó nagy német offenzíva a nyugati fronton még sikeresnek tűnt.

Magyarország vezető politikusai is azt vallották Tisza Istvántól Horthy Miklóson, Klebelsberg Kunón keresztül Bethlen Istvánig és Gömbös Gyuláig, hogy a demokrá-

cia idegen a magyar nemzettől, ezért óvták meg az országot az általános európai gyakorlattal ellentétesen a szabad (általános és titkos) választásoktól egészen addig, amíg ezt a demokrácia legkövetkezetesebb ellenségei, a hatalomra jutott náciak az ellenzéki magyar nyilasok érdekében ki nem kényszerítették.

Amint kiderült, hogy háború nagy lesz, hosszú és legkevésbé sem villám-, valamennyi hadviselő fél átállt az államilag centralizált gazdálkodásra. De nem egyforma mértékben. A háború éveiben kiderült, hogy az ily módon irányított gazdaság „bonyolult, bürokratikus, alig ellenőrizhetően és elég ötletszerűen” működik. A szabad piacot kevésbé korlátozó antantországok sikeresebben irányították gazdaságaikat, és jobb ellátást biztosítottak polgáraiknak. D. J. Forsyth történész konklúziója szerint: „Paradox módon a liberális Nagy-Britannia, ahol az állam gazdasági beavatkozása normális időszakban minimális volt, sokkal sikeresebbnek bizonyult a háború alatti közvetlen gazdasági irányításban, mint azok a kontinentális országok, ahol az ilyen beavatkozások (békeidőben is) normálisnak számítottak.” Tisza István, a régi vágású, antidemokrata, úri liberális is megállapította, hogy „ahol csak hozzányúlt az állam a gazdasági élethez a maga durva kezeivel, mindenütt lerombolta, elrontotta a finom gépezeteket, rosszabbá tette az állapotokat”. „Mert hiszen, ha valaki tönkre van verve ebben a világháborúban, az az állami szocializmus. Megkóstoltuk. Én nem tudom, van-e valaki a világon, aki még kíván belőle.”

Voltak. Nagyon sokan.

A háborús gazdálkodásban ezek a nagyon sokak a háború utáni új gazdasági rend előképét látták. „A háborús gazdaság... az első valósággá vált »szocialista társadalom«. (...) A háború vészében a szocialista eszme gyökeret vert a német gazdasági életben... népünk önfenntartása megszülte 1914 új eszméjét, a német szervezettség, a nemzeti szocializmus népi közösségének eszméjét.” Ezt írta az „1914 eszméinek” fogalmát elterjesztő, „a liberalizmus, a demokrácia, az emberi jogok és az individualizmus krédóját” hevesen támadó német közgazdász, Johann Plenge.

De még a híres liberális politikus, Friedrich Naumann is, akiről a jelenkori német liberális párt, az FDP az alapítványát elnevezte, azt írta 1915-ben, hogy „az alapvetően individualista korszak, a már hanyatló angol gazdasági rendszer utánzásának korszaka tehát leáldozott, de ugyanígy az internacionalizmus korszaka is, amely merészen megpróbálta meghaladni a létező nemzetállamot. (...) Ami most van helyette, az a gazdaság nemzeti-burzsoá és szocialista koncepciójának bizonyos fajta összesímulása. (...) ...felfedeztük a nemzetgazdaságtan új alapelveit.”

Ezeket az új alapelveket fejtette ki az (eredetileg) szintén a mérsékelt liberálisok közé tartozó Walther Rathenau, Németország legnagyobb nagytőkése, aki kulcsszerepet kapott a háborús német gazdaság irányításában: „Egy, az egyéni vállalkozó által irányított és az állami beavatkozástól nagymértékben elzárkózó versenyz gazdaságnak a felváltása egy nagymértékben koncentrált, belülről bürokratizált, az egyesülések szövetkezésén alapuló gazdasági rendszerrel, amelynek

működőképességét a legkülönbözőbb típusú állami beavatkozásokkal fogják biztosítani.”

1916–17-től, a lázadások, sztrájkok, éhségtüntetések éveitől kezdve a kényszerhelyzetben lévő kormányok egyre több szociális és munkajogi engedményt tettek, hogy a haditermelés folyamatosságát biztosítsák. A háború végén meglehetősen széles körű volt az a vélekedés, hogy ezeket a szociális vívmányokat, munkásjogokat csak a háborús gazdálkodásban kialakult nagymértékű állami beavatkozással és az „osztálybékét biztosító” (nem sokkal később korporációs-nak nevezett) intézményekkel lehet megőrizni. Erre kondicionálták a társadalmat a hadimilliomosok, a „nyerészkedők” elleni, az államvezetés és a hadvezetés kudarcait rájuk háráító kampányok is. Erről írta a következőket John Maynard Keynes abban a (nem erről) híres könyvében, amelyben a vesztesekre (többek között Magyarországra) rákényszerített abszurd béke szörnyű következményeit taglalta, igen bölcs és teljesen hiábavaló előrelátással: „... számos európai kormány pillanatnyilag (...) arra törekszik, hogy a »nyerészkedők« néven közismertté vált osztályra háráítsa át a tömegek felháborodását, amit e kormányok bűnös módszereinek kézzelfogható következményei váltanak ki. (...) A nyerészkedők az emelkedő áraknak nem okai, hanem következményei. Azzal, hogy a tömegeknek a vállalkozók osztályával szemben táplált gyűlöletét összekötik a társadalom biztonságára mért csapással... gyors ütemben lehetetlenné teszik a XIX. század társadalmi és gazdasági rendjének további fenntartását. Csakhogy semmiféle tervük nincs, mivel is

váltsák fel azt.” Akiknek meg volt tervük, bár ne lett volna...

„Nekünk ebben a háborúban fene kevés a keresnivalónk! Ha győzünk is, mi semmit sem kaphatunk, de ha bukunk, mindent elveszítünk. És mégis, a magyar csapatok őszinte lelkesedéssel mennek ebbe a nem nemzeti háborúba.” Ezt írta a naplójába az orosz fronton Kozma Miklós hivatásos huszártiszt, később Horthy katonapolitikai tótumfaktuma Szegeden, majd a Horthy-rendszer propagandafőnöke. Lelkesen pusztulni értelmetlenül és érdekeinkkel ellentétesen, viszont a számunkra felülről kijelölt feladatnak megfelelően: ezt minősült kitüntetett népi erénynek.

A háborútól valóban Magyarország remélhetett legkevésbé nyereséget, és Magyarországot érte a legnagyobb veszteség. Ki erre vágyott, ki arra vágyott Európában vagy a gyarmatvilágban, Magyarország csupán fennmaradni vágyott. Tisza István még a háború elején leszögezte, hogy Magyarországnak a balkáni hadjárat sikere esetén sem kellene újabb területek. Attól rettegett teljes joggal, hogy bármilyen területi gyarapodás tovább növeli a szláv kisebbségek súlyát, és nincs az a machináció, amellyel azután ki lehetne mutatni Magyarországon a magyar többséget.

A történelmi Magyarországot fenyegette az a nemzetállami szemlélet, amelyet maga is kanonizált és glorifikált, és amely a kisebbségeit önálló nemzetállam felé, Magyarországot a széthullás felé terelte. De fenyegette az országot a nemzetállami szemlélet tagadása is, amelynek nevében a Monarchiát centralizálni és a nemzetiségi különállásokat felszámolni igyekez-

tek a centralista reformerek, kiknek vezére és reménysége éppen a Szarajevóban lelőtt trónörökös volt. A történelmi Magyarország fennmaradásának egyetlen esélye a dualista status quo, tehát a nemzeti szuverenitás korlátozottságának fenntartása volt. Nagy-Magyarország – csonka szuverenitás, nagy szuverenitás – csonka Magyarország. Harmadik út nem volt, illetve volt, de az már kivezetett volna a nemzetállami keretektől. A szociáldarwinista szemlélettel pedig nem fért össze sem a nemzetállami keretek feladása, sem uralt területekről és népességről való lemondás. Azzal tehát csakis a dualista monarchia fenntartása, csakis a labanc alternatíva férhetett össze.

A labanc alternatíva annak elfogadását jelentette, hogy Magyarország a Habsburg-német birodalmi kereteken belül létezik. A kuruc alternatíva pedig ennek tagadása. A dualizmus korában egy labanc kormánytábor állt szemben egy részben kuruc, részben a nemzetállami paradigmát elvető ellenzékkel. Tisza, Klebelsberg, Horthy a Monarchia összeomlásáig a legelkötelezettebb labancok voltak. A császár és a monarchia elszánt hívei. Horthy élete csúcspontján érezte magát, amikor szárnysegédként közvetlenül szolgálhatta a császárt. Klebelsberg büszke volt rá, hogy felmenői tizenegy generáción át a Habsburgokat szolgálták. Abban, hogy 1914 júliusában megváltoztatta a véleményét Tisza István kormányfő, aki a szarajevói merénylet után tartott tőle, hogy túl korai lenne (az általa is elkerülhetetlennek vélt) háború, a legfontosabb tényező Bihari Péter szerint az lehetett, hogy „Németország támogatásának elvesztését katasztró-

fának tartotta volna”. Hiszen Tisza eltökélten németbarát politikus volt. Ezt írta 1912-ben a Magyar Figyelőben: „A magyar nemzet az, amelyik a német birodalommal való szoros nemzetközi szövetséget talán még az osztrák németeknél is nagyobb egyértelműséggel támogatja. Egész politikánk egyik sarkköve ez, mert (...) a magyar nemzetnek a nagy német nemzettel való politikai szolidaritásban kell világtörténelmi hivatását betöltenie.” Tisza attól is óvott, hogy a lengyel „függetlenség gondolatát feléledni engedjék”, mert még a Monarchián belül létesítendő Lengyelországtól is a dualista berendezkedést féltette.

A háború legelején, már az ún. „szeptemberi program” hat pontjában megfogalmazódott, hogy mi lenne Németország végcélja a háborúban: a német Közép-Európa. „A végcél... egy német vezetés alatt egyesült Közép-Európa”, írta Rathenau Hollweg kancellárnak. „A német fajok, német vezetés alatt a régi európai világnak a – nem csupán földrajzi értelemben vett – középponti népét fogják alkotni. (...) Valami különleges dolgot tapasztalunk itt: a germán kultúra világában minden nép a német ügynek szenteli magát.” Ezt írta Karl Lamprecht történész.

Már a háború előtt is népszerűek voltak a német dominanciájú Közép-Európáról kialakított elképzelések, de a háború folyamán ezeknek azután nagy konjunktúrája kerekedett. Föléledtek a '48-as nagynémet ideák. „A németek megtöltötték Európa közepét, szélein azonban magukhoz vonzották a szomszédos népeket: ez volt a Német-római Birodalom. Ez az ősi birodalom mocorog most a világháború idején a föld

alatt, mert hosszú álmából vissza szeretne térni.” Ezt is a liberális Naumann írta a Mitteleuropa című hatalmas sikerű és frenetikus hatású művében.

A német Közép-Európa koncepciókról Magyarországon megoszlottak a vélemények. Volt, aki pártolta őket (ifj. Andrássy Gyula, Apponyi Albert), de Tisza István nem, mert ő azért nem egészen így képzelte a német birodalommal való szoros szövetséget. Csak hát még a Monarchia egészének sem volt Németországgal szemben komoly érdekérvényesítő ereje, nemhogy Magyarországnak külön. A háború első pár hónapja után, 1914–1915 fordulójára a Monarchia hadereje olyan súlyos állapotba került, hogy a továbbiakban önállóan már nem volt ütőképés. Csak német gyámság alatt, német segítséggel és felügyelettel tudott érdemleges sikereket elérni. 1916 nyarára a Monarchia hadserege végzetesen meggyengült. „Senki előtt nem lehetett titok, hogy a Monarchia minden tekintetben erőinek végén jár. A távozó német nagykövet írta Bécsből 1916 őszén: »A csapatok összes tartalékai kimerültek, s számíthatunk arra, hogy Ausztria–Magyarország a tavasszal eléri katonai teljesítőképességének végét.«” Ottokar Czernin gróf, a Monarchia külügyminisztere ugyanekkor ugyanezt írta a császárnak: „Teljesen világos, hogy katonai erőnk a végéhez közeledik. (...) Késő nyáron vagy ősszel mindenáron be kell fejezni a háborút.” A „háthatdöfés” elméletet, miszerint nem is az ellenség „győzött le minket”, hanem a belső bomlasztók, a defetista hazaárulók miatt „vesztettük el a háborút”, még az 1918-ban is ütőképés Németország esetében sem lehet ko-

molyan venni, de a már 1916-ra kimerült Monarchia és azon belül Magyarország esetében végképp nem, noha ez volt a kincstári verzió a Horthy-korszakban.

Nem lehet vitás tehát, hogy győzelem esetén Magyarország az egész térséggel együtt a korábbinál sokkal erősebb német dominancia alá került volna, és az sem lehet kétséges, hogy az új német Közép-Európa, az „új Német-római Birodalom” a demokrácia és a piacgazdaság tagadására épült volna.

Magyarországot a fent említett labancok valaminő szociáldarwinista realizmus jegyében kormányozták. A második helyet célozták meg a hierarchiában, a németek alatt és a többiek, szlávok és románok fölött. Ahogy öntudatosan tételezték az utóbbiakkal szembeni (Klebelsberg által később jelszóvá emelt) kultúrfölényt, úgy tételezték hallgatólagosan a német kultúrfölényt a magyarokkal szemben.

A háború utáni rendezés alapelve a nemzeti szuverenitás volt. Ezt az Európában messiásként várt és fogadott amerikai elnök, Woodrow Wilson elvi szinten a végsőig vitte. Mindenféle megszorítás, feltétel nélkül állította fel azt az elvet, hogy minden nemzetnek joga van a teljes önrendelkezésre, és egyetlen nemzetnek sincs joga az uralmát kiterjeszteni más nemzetre. A „küszöbely” elvetésével elvben bármily kicsi közösség önrendelkezésre, államalkotásra jogosult népnek tekinthette magát, a vegyes lakosságú területeken pedig mindenki hivatkozhatott az önrendelkezésre. Wilson külügyminisztere, Robert Lansing hiába próbálta elmagyarázni a főnökének, hogy „ez a jelszó egyszerűen tele van dinamittal”.

(Wilson nyilván azért is volt süket külügyminisztere figyelmeztetésére, mert az Egyesült Államokban honos nemzetfogalom szerint az állampolgárok összessége alkotja a nemzetet nyelvüktől és származásuktól függetlenül, és senki más. Aki nem az USA polgára, az nem a nemzet része, akkor sem, ha ugyanazt a nyelvet beszéli, és ugyanonnan származik, mint az USA lakosságának többsége. Ott tehát nem is léteztek azok a problémák, melyek Európa keleti felében a legélesebbek voltak.) Wilson 14 pontja közül a tizedik szerint: „Ausztria–Magyarország népei számára... meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét.” Az önállóság legmagasabb foka pedig az önálló állam. A magyarok kb. 30 százalékát ítélték arra Trianonban, hogy az történjen velük, ami Wilson szerint nem történhet meg: „más nemzet terjesztette ki rájuk a hatalmát”. Egy részükre úgy, hogy azt a nemzetek összekavarodása és elválasztásuk földrajzi lehetetlensége sem magyarázta. Ez a wilsoni elvek értelmében is igazságtalannak minősíthető. Csakhogy. A Magyarországtól elcsatolt területek 10,6 milliós lakosságából 3,2 millió volt magyar. Nagyjából 30 százalék. A történelmi Magyarországon pedig kb. 50 százalék volt a nem magyarok aránya. Tehát, ha érvényes az az elv és az a mérce, amelynek alapján Trianont objektíve, vagyis az érzelmileg nem érintett nem magyarok számára is érvényesen igazságtalannak minősíthetjük, akkor ezen elv és ezen mérce alapján a történelmi Magyarországot még

igazságtalanabbnak kell tekintelnünk. (Természetesen más alapon is lehet – nagyon is – tragikusnak tekinteni a trianoni rendezést, de ahhoz le kell lépni a nemzetállami alapról.)

Európában ötvenmilliőről harmincmillióra csökkent a nemzeti kisebbségek létszáma. Ezt a harmincmilliót a győztesek azzal rázták le a lelkiismeretükről, hogy a Népszövetség majd vigyáz rájuk, hogy semmilyen hátrányos megkülönböztetés ne érje őket. Végrehajtottak egy nemzetállami alapú, a szociáldarwinista közfelfogást megerősítő rendezést, és azt feltételezték, hogy az új nemzetállamokban a többség az állami erő birtokában nem folytatja a kisebbség kiszorításáért, beolvasztásáért azt a harcot, amire a szociáldarwinista felfogás kötelezi...

A kisebbségek gyakorlatilag védtelenek maradtak. Annál is inkább, mert az Egyesült Államok elzárkózott attól, hogy az európai államok szuverenitását holmi egyetemes normákra hivatkozva behatárolja. Wilson elidőzött itt Európában fél évet, közben eljátszotta a demokraták választási esélyeit odahaza. A republikánusok visszazárták az Egyesült Államokat az izolációba, a Népszövetségbe be sem léptek, annak meg nélkülük végképp nem volt ereje és tekintélye. A Népszövetség ugatott, a karaván haladt. A háború után éppoly tágas nemzeti szuverenitással diszkriminálhatták a szomszédos országokban a magyar (és nem magyar) kisebbségeket, mint Magyarországon a zsidókat.